

УДК 316.334

К. О. Чернова

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СОЦІОСИСТЕМНИХ ЗАСАД ІНСТИТУТУ ОСВІТИ: РОЗГОРТАННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ПРОЯВИ НЕРІВНОСТІ

У статті аналізуються якісні зміни в системі освіти та необхідність постановки нових завдань, що забезпечують навчальний процес в умовах швидких змін, змістовність яких у сукупності становить інноваційний розвиток освітньої системи.

Ключові слова: модернізація знань, вища освіта, освітня політика, соціальна нерівність.

Постановка наукової проблеми. В умовах глобалізації та входження України в європейський освітній простір через Болонську декларацію відбувається поступова інтеграція української освіти у світовий освітній простір. Дана тенденція сприятиме підтриманню високого статусу вітчизняної освіти і науки; підвищенню їх конкурентоспроможності, і відповідатиме сучасним світовим стандартам.

Вибір пріоритетів освітньої політики в Україні зумовлений, передусім, такими чинниками. По-перше, активними процесами глобалізації, що передбачають не лише нове облаштування політики, економіки, культури, освіти, але і високий ступінь інтернаціоналізації, внаслідок чого спостерігається тісне поєднання різних національних систем освіти. В таких умовах фундаментальні та професійні знання стають реальним товаром. По-друге, активним залученням особи та її роллю в соціумі, використанням особистісного фактору в структурі економіки, тобто гуманітаризацією освіти. Провідну роль при цьому відіграють забезпечення академічної мобільності учасників освітньо-наукового простору – студентів, академічного й адміністративного персоналу. Важливе значення також має освоєння сучасних освітніх технологій, розроблення та засвоєння курсу на структурні зміни і оновлений зміст якості освіти.

Принагідно зазначимо, що інновації в освіті є важливим способом її адаптації до соціально-економічних умов, що змінюються. Виходячи з того, що Україна є учасником світових інтеграційних процесів і для підвищення

ефективності системи освіти, з боку держави необхідно активно керувати інноваційними процесами в цій галузі. Так, зокрема, в освітньому процесі можуть реалізовуватися всі основні види інновацій: технологічні, продуктові й управлінські (табл.1) [Остапчук, 2006, с. 11]. При цьому застосування нових методів управління освітньою галуззю в цілому (макрорівень) і окремими навчальними закладами (мікрорівень) складає сутність управлінських інновацій.

Таблиця 1.
Характеристика видів інновацій в освіті.

Вид інновації	Результат впровадження	Мета впровадження
1. Технологічна	Впровадження нових технологій освіти (дистанційна освіта або її елементи). Удосконалення вже застосованих технологій (активних методів навчання, комп'ютерних технологій).	Забезпечення конкурентоспроможності наданих освітніх послуг, їх диверсифікація, підвищення якості освіти, реалізація економічних і соціальних функцій.
2. Продуктова	Удосконалення встановлення раціонального співвідношення наданих послуг. Впровадження нових продуктів і напрямів навчання.	
3. Управлінська	Удосконалення чи застосування якісно нових методів державного управління навчальними закладами і освітянською галуззю в цілому. Теж саме, тільки на рівні певного навчального закладу.	

Однією з інноваційних форм розвитку діяльності організації, сфери чи будь-якого соціального утворення, що зумовлює цілісний і системний розвиток та удосконалення діяльності чи функціонування є системний

менеджмент. На відміну від традиційних моделей менеджменту, системні моделі передбачають розуміння самої організації та сфери, у якій вона функціонує, як цілісної системи, які перебувають у системних зв'язках. Стратегічний менеджмент є однією зі складових, як вважають одні автори, або – однією із моделей системного менеджменту, як вважають інші. На відміну від традиційних моделей менеджменту, системні моделі передбачають розуміння самої організації та сфери, у якій вона функціонує, як цілісної системи, які перебувають у системних зв'язках. Відносно короткі, але якісні впливи (інтервенції) у межах системного простору дозволяють зумовити цілісний і якісний результат, досягають стійкого ефекту щодо адаптації організації до змін, які відбуваються у сфері її існування [Маноха, 2006, с. 401-402].

В сучасних умовах стратегічне управління освітою є головною метою розвитку, яка зумовлює потребу розв'язання таких основних взаємозалежних завдань: вдосконалення механізму управління професорсько-викладацьким складом; розроблення методологічних основ управління мотивацією праці; вибір основних критеріїв і показників ефективності управління в умовах модернізації освіти.

Ефективне управління освітою сьогодні неможливе без чіткої загальнонаціональної стратегії щодо оптимальної кількості фахівців для виробничої і невиробничої сфер. Надлишок спеціалістів з одного фаху (наприклад, юристів і економістів) і нестача інших (інженерів, хіміків) призводить до перекосів і в освітній сфері, і в народному господарстві. Це створює нездорову конкуренцію на ринку праці і призводить до витрати зайвих коштів для перекваліфікації тих, хто не знайшов роботи за фахом. Таким чином, стратегії управління освітою в Україні мають базуватися на чіткій інформаційній базі щодо реальних потреб суспільства в тих або тих спеціалістах [Вікторов, 2005, с. 70].

Слід також звернути увагу на зміну базисного типу особистості, котра свідчить, що на теперішньому етапі свого розвитку українське суспільство за «людськими ресурсами» більшою мірою готове до демократичних і ринкових перетворень, ніж це було впродовж перших років незалежності України. Так, в останні роки в Україні суттєво побільшало так званих «інтерналів» – людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини. І хоча «екстерналів» і досі більше за «інтерналів», в останні роки вони вже не

становили більшості населення. Якщо зважити, що інтернальність є психологічною домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних державах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігається тенденція наближення особистісних характеристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу [Головаха, Паніна, 2008, с. 83].

Високий рівень освіти населення традиційно вважається конкурентною перевагою України, що дозволяє їй утримувати відносно високі показники в рейтингу (ІЛР) – індексу людського розвитку та вважатися країною з високим інноваційним потенціалом [Національна..., 2008, с. 25-26]. Так, зокрема, за дослідженнями Всесвітнього економічного форуму, Україна займає 53 місце (у рейтингу з 131 країни) за рівнем вищої освіти. У рейтингу розвитку наукової інфраструктури, опрацьованого фахівцями Інституту розвитку менеджменту (м. Лозана, Швейцарія), Україна посідає 27 місце (у рейтингу з 55 країн) [Головаха, Горбачик, 2008, с. 252], що свідчить про наявність потужного потенціалу розвитку саме на основі використання потенціалу економіки знання.

Рівень освіченості є одним із трьох елементів, зачислених фахівцями Програми Розвитку ООН у розрахунок індексу розвитку людського потенціалу. Так, зокрема, протягом 2000-2007 рр. спостерігалось незначне коливання індексу рівня освіти: у 2000 році індекс рівня освіти для України було визначено на рівні 0,92, а у 2007 р. – 0,95. Досить високе значення індексу рівня освіти зумовлено, насамперед, розвиненою інфраструктурою навчальних закладів усіх рівнів акредитації та потужною науковою школою, основа яких була закладена ще за радянських часів [Головаха, Горбачик, 2008, с. 250]. Для порівняння, у 2007 р. максимальне значення індексу освіченості населення на рівні 0,993 має Австралія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,962, що відповідає 3-у місцю в загальному рейтингу країн), Ірландія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,959, що відповідає 5-у місцю в загальному рейтингу країн). Фінляндія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,952, що відповідає 11-у місцю в загальному рейтингу країн). Сусідами України за рейтингом (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,788, що відповідає 76-у місцю в загальному рейтингу країн) є Колумбія з індексом освіченості населення на рівні 0,869 (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,791, або 75 місце в загальному рейтингу країн) та Самоа з індексом освіченості

населення на рівні 0,903 (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,785, що відповідає 77 місцю у загальному рейтингу країн). Цікавим є факт, що нижче України немає жодної країни, яка б мала індекс освіченості населення більшим ніж встановлено для України. Це переконливо засвідчує невідповідність наявного рівня освіченості реальному рівню життя в країні, яке обумовлено неефективним використанням потужного резерву в межах людського потенціалу країни та недосконалістю механізмів державного управління у відповідній галузі [Головаха, Горбачик, 2008, с. 255]. Таким чином, сьогодні в українському суспільстві створені важливі передумови для формування і використання людського капіталу та елементів людського розвитку.

В той же час, якщо ми звернемося до показників розвитку українського суспільства щодо освіти в контексті європейських досліджень, то отримаємо такі результати: (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Як Ви оцінюєте стан системи освіти у Вашій країні? (0 – дуже поганий, 10 – дуже гарний).

	2005	2007		2005	2007
Австрія	5.60	5.70	Норвегія	6.38	6.42
Бельгія	6.36	6.59	Польща	5.15	5.25
Болгарія	-	3.57	Португалія	3.89	4.20
Велика Британія	5.56	5.56	Росія	-	4.27
Греція	5.09	-	Румунія	-	4.92
Данія	7.32	7.57	Словаччина	5.13	5.64
Естонія	5.55	5.38	Словенія	5.03	5.31
Ірландія	6.92	6.76	Угорщина	4.49	4.31
Ісландія	6.85	-	Україна	4.10	4.06
Іспанія	5.28	5.20	Фінляндія	7.94	7.94.
Кіпр	-	6.35	Франція	4.95	5.00
Латвія	-	4.64	Чехія	6.33	-
Люксембург	5.38	-	Швейцарія	6.19	6.30
Нідерланди	5.89	5.78	Швеція	5.53	5.64
Німеччина	4.26	4.46			

І наведемо ще – середнє значення задоволеності станом системи освіти в країні (шкала від 0 до 10).

ESS R 2	ESS H 3
Min=3.89 (Португалія) Max=7.94 (Фінляндія) Україні = 4.10	Min=3.57 (Болгарія) Max =7.94 (Фінляндія) Україна = 4.06

Принагідно вважаємо за доцільне зазначити, що громадяни України оцінюють нинішній стан системи освіти у своїй країні нижче, ніж інші європейці (середня оцінка за шкалою від 0 до 10 балів – 4,1), за винятком Болгарії (3,6), тоді як у найближчих сусідів – поляків, чехів і словаків – домінують оцінки понад 5 балів, а в Данії та Фінляндії – понад 7 балів. Найближче до українців за оцінками стану освіти – росіяни (4.3) та португальці (4.2). Дивує, що Україна і Португалія потрапили в одну групу, якщо брати до уваги, що середньостатистичний українець навчався в різних навчальних закладах 11,3 роки, а португалець – 7,4. Утім, у більшості країн Європи середнє значення років, витрачених на здобуття освіти, перевищує відповідний показник України (за винятком Румунії, Болгарії, Польщі та Словенії). Але це перевищення – не надто суттєве (не більш як 2 роки). Гіршим для України є інше – за останні 12 місяців удосконалювали свої знання та навички, необхідні для роботи, на курсах, лекціях і тренінгах 51% датчан, 50% норвежців, 36% словенців, 22% поляків і лишень 12% наших співгромадян. Тільки громадяни Греції (усього 9%) ще менше схильні чогось навчатися в зрілому віці, ніж українці. На жаль, відставання від переважної більшості країн Європи за два роки спостережень не скорочується: з 2005 року не підвищився показник кількості років, витрачених на освіту, а тих, хто навчався на курсах та тренінгах, в Україні у 2007 році виявилось навіть на 3% менше, ніж у 2005 році [Головаха, Горбачик, 2008, с. 131].

Поряд з цим, існують негативні тенденції, які свідчать про незатребуваність якісної освіти (насамперед, через те, що навіть вища освіта в Україні не гарантує якісного робочого місця, підвищення добробуту та усунення загрози бідності; втрачають позиції фундаментальні науки та інженерні спеціальності; система вищої освіти не орієнтується на потреби ринку праці).

Сьогодні сформувалося стійке протиріччя між системою вищої освіти і ринком праці. Внаслідок глобалізаційних процесів послуги вищої освіти набувають ознак товару і функціонують на ринку освітніх послуг, що створює нерівність в задоволенні освітніх потреб малозабезпечених верств населення. Тому обов'язково треба враховувати чинник співвіднесення національних освітніх програм з економічними пріоритетами держави та потребами на ринку праці.

Так, зокрема, сьогодні на одну вакансію економіста претендують 85 осіб, бухгалтера – 20. Водночас, попит на інженерів-механіків, інженерів-приладобудівників удвічі перевищує їх випуск, фахівців у галузі інформаційних технологій – в чотири рази – (це світова тенденція: в Японії дефіцит інженерних кадрів понад 1 млн., у Німеччині – 1,5 млн., у США – 2,5 млн. осіб). Проте ці країни мають можливості усунути нестачу таких фахівців за рахунок залучення емігрантів високої кваліфікації. В Україні – ситуація протилежна – фахівці високої кваліфікації емігрують за межі країни [Національна..., 2008, с. 25-26]. В даному випадку знову вважаємо за доцільне звернутись до результатів соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова. Так, зокрема, на запитання: «Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?» відповіді респондентів розподілилися таким чином:

Юридична	52.8%
Економічна	51.7%
Медична	33.6%
Мовна (іноземні мови)	27.5%
Інженерно-технічна	19.7%
Журналістська	11.0%
Політологічна	9.6%
Воєнна	7.5%
Педагогічна	7.0%
Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)	6.4%
Гуманітарна (історія, філософія, психологія, літературознавство тощо)	6.0%
Екологічна	4.6%
Інше	2.4%
Важко відповісти	9.2%

Рівень освіти чинить і опосередкований вплив на добробут конкретної особи та її родини, оскільки дає змогу краще реалізувати себе на ринку праці. Якщо серед осіб з повною вищою освітою у 2011 р. визначають свій соціально-економічний статус як «безробітний» лише 4,8% (у 2005 р., відповідно 4,5%), то серед осіб з неповною вищою освітою цей показник зростає до 6,9% (2005 р. – 7,9%), а з повною загальною середньою освітою – до 13,6% (2005 р. – 15,6%) [Нерівність в Україні..., 2012, с. 170].

Аналіз окремих показників економічної активності населення залежно від рівня освіти (рівень зайнятості, в т. ч. у неформальному секторі економіки, рівень безробіття) свідчить, що протягом 2000–2011 рр. найвищий рівень зайнятості мали особи, які здобули повну вищу освіту, а найнижчий – з початковою загальною або взагалі без освіти. Хоча рівень зайнятості жінок поступається чоловікам (у 2011 р. 57,5% проти 66,7%), однак наявність більш високого освітнього рівня як у жінок, так і чоловіків є запорукою вищого рівня зайнятості на ринку праці [Нерівність в Україні..., 2012, с. 172].

У міжнародній практиці найбільш відомими напрямками дослідження опосередкованих впливів освіти на нерівність стали такі: вплив освіти на соціальну стратифікацію: взаємозв'язок соціокультурного капіталу та освітніх шансів; вплив економічної та культурної нерівності на освітню нерівність; вплив соціального капіталу на освітній ефект; нерівність та заохочення системою освіти культурних практик привілейованих груп; автономія вищої освіти як фактор відтворення соціальної нерівності; цінність освіти для різних соціальних класів/страт та їхні освітні можливості тощо [Нерівність в Україні..., 2012, с. 160].

Серед основних проблем, які визначають фахівці у контексті приєднання України до Болонського процесу такі: надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей, відповідно 76 та 584, кращі світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше; недостатнє визнання в нашому суспільстві й економіці ступеня «бакалавр» як кваліфікаційного рівня; існуюча в масовому вимірі тенденція до погіршення якості всіх рівнів освіти; збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між освітньою сферою і ринком праці; невиправдана плутанина в розумінні рівнів спеціаліста і магістра: з одного боку, близькість програм спеціаліста і магістра, їхня еквівалентність за освітньо-кваліфікаційним статусом, а з другого, – вони акредитуються за різними рівнями, відповідно за третім і четвертим [Вікторов, 2005, с. 67].

Отже, на сьогодні у вищій освіті України поки-що існує чимало проблем і завдань, основними з яких є недостатнє фінансування цієї галузі, що проявляється у неналежній якості підготовки фахівців, а в кінцевому рахунку, негативно впливає на освітній потенціал України в цілому.

Водночас також слід дбати і про збереження фундаменту вітчизняної освіти. Адже, перебуваючи в цьому процесі, система вищої освіти України повинна враховувати свій наявний рівень розвитку, не втративши при цьому всі свої найкращі надбання, з одночасним трансформуванням до вимог європейського освітянського простору та українського суспільства. При цьому система освіти, на нашу думку, повинна служити ефективним інструментом соціального вирівнювання, а не підтримки та поглиблення соціальної стратифікації. Головний висновок полягає в тому, що сектор вищої освіти є неоднорідним за різними показниками, і в тому числі за цілями функціонування вищих навчальних закладів. Ці цілі не суперечать основним завданням вищої освіти, але накладають специфіку на діяльність вузу, а отже і на специфіку менеджменту.

Безумовно, успішне вирішення існуючих проблем в освітній галузі залежатиме від того, як швидко та ефективно вони будуть розв'язані на всіх рівнях функціонування системи вищої освіти.

Д ж е р е л а:

Вікторів В. Нові моделі управління освітою // Вища освіта України. – 2005. – № 2.

Головаха Є., Горбачик А. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007 роки. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2008.

Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ: 2008.

Маноха І. П. Стратегічний менеджмент в освіті: соціальні та психологічні антиномії впровадження // Вища освіта України у контексті інтеграції до Болонського процесу, 2006. – Том 3.

Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4.

Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012.

Останчук В. Механізми держуправління безперервною освітою в Україні. – Автореф. дис. на здобуття канд. наук з держ.управління. – 25.00.02. – Донецьк: 2006.

Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України. – Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01. – Львів : 2006.

Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All / United Nations Development Programme. – New York : 2011.

Key Data on Education in Europe, 2009 Edition / EACEA; Eurydice; Eurostat. – Brussels : Eurydice 2009.

K. Chernova. Identification sociosystem principles Institute of Education: deployment problems and manifestations of inequality.

This article analyzes the qualitative changes in the education system and the need for setting new objectives that ensure the learning process in terms of rapid change, the richness of which, in the aggregate innovative development is the educational system.

Keywords: *modernization of knowledge, higher education, educational policy, social inequality.*

УДК 316.7

В. І. Крячко

ОПЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ЗНАННЯ В ЕТНОСОЦІОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ

У статті здійснюється спроба експлікації опціональної структури знання в етносоціології релігії. Проаналізовано частину сучасних наукових та інформаційних ресурсів у контексті їх інтерконекції із науковим полем, об'єктом та предметом етносоціології релігії, а також експліковано деякі опціонанти фреймування знання в етносоціології релігії.

Ключові слова: *етнічність, етнорелігійний простір, етносоціологія, етносоціологія релігії, знання, релігія, система, структура, соціологія, фрейм.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана із опціональною потребою у контекстуальному вивченні взаємодії різних релігій та етнічностей в етнорелігійному просторі розвитку соціальних суб'єктів та систем. Адже інформації в глобалізованому соціумі стає все більше і більше, і при дослідженні певної проблеми чи конфлікту кількість дотичних до них публікацій та наукової (а також квазінаукової) літератури можуть зростати, проте їх якість і корисність для вирішення того чи іншого питання можуть бути обернено пропорційними до їх кількості.